

MICHEL KAZANSKI, *Archéologie des peuples barbares (Florilegium magistrorum historiae archaeologiaeque Antiquitatis et Medii Aevi*, V, curatores seriei Victor Spinei et Ionel Căndea), Editura Academiei Române – Editura Istros, București–Brăila, 2009, 491 p.

Seria *Florilegium magistrorum historiae archaeologiaeque Antiquitatis et Medii Aevi* inițiată de profesor dr. Victor Spinei, sub tutela Institutului de Arheologie din Iași, al Academiei Române – Filiala Iași, și-a propus să evoce contribuțiile excepționale ale unor nume răsunătoare de pe firmamentul cercetării arheologice și istorice mondiale. Volumul de față, al cincilea al seriei, este dedicat remarcabilului cercetător și profesor ruso-francez, Michel Kazanski.

Născut la Riga (Letonia), cu o educație aleasă căpătată în Universitatea din Leningrad (Sankt-Peterburg), Kazanski s-a remarcat încă de la absolvirea studiilor ca un foarte bun arheolog al epocii Marilor Migrații.

Din 1981 imigrează în Franța, unde începe o altă etapă în cariera de cercetător științific, pentru un domeniu care presupune, pe lângă cunoștințe, voință și capacitate de muncă impresionantă. Trece prin diverse etape de recunoaștere a studiilor efectuate în URSS, obține o diplomă de Studii Aprofundate la Sorbona, iar în 1986 susține doctoratul cu tema *Les Goths en Europe orientale à l'époque hunnique (375–454). Documentation archéologique: la phase finale de la culture de Tcherniakov*, la aceeași Universitate. La acel moment avea o carte de vizită deja impresionantă, ceea ce a antrenat cooptarea sa în diverse organisme de cercetare naționale sau internaționale, precum și ca membru în comitetele editoriale ale unor publicații de profil. De asemenea, în mediul universitar a ținut numeroase cursuri și, din 2008, a fost numit Director de cercetare, clasa a II-a, al Centrului Național de Cercetare Științifică.

Publicarea unor monografii de certă valoare, alături de numeroase contribuții științifice în revistele de specialitate de prestigiu din întreaga lume, l-au făcut cunoscut și apreciat printre cercetători ca un foarte avizat specialist al epocii migrațiilor din Europa. Îmbinarea și fructificarea informațiilor arheologice cu istoria, capacitatea de analiză a materialelor publicate dintr-un spațiu geografic imens, cuprins între Volga și Caucaz, către est, și Oceanul Atlantic spre vest, sunt elemente care au transformat în cercetări exponențiale lucrările lui Michel Kazanski.

Prezentul volum reunește trei dintre aceste lucrări de referință, sub genericul *Barbarii și Marea Neagră (Les Barbares et la mer Noir)* și textele a două comunicări susținute la colocvii internaționale în San Marino, inedite, compilate sub titulatura de *Barbarii și Occidentul în epoca Marilor Migrații (Les Barbares et l'Occident à l'époque des Grandes Migrations)*.

Primul studiu se intitulează *Les antiquités germaniques de l'époque romaine tardive en Crimée et dans la région de la mer d'Azov* și a fost publicat în revista *Ancient West & East*. I, 2002, n^o2, p. 393–411. Scopul mărturisit al autorului este utilizarea materialului arheologic în sprijinul inițiativei de a identifica originea germanicilor din Crimeea și de la Marea Azov în epoca romană târzie și la începutul epocii Marilor Migrații (sfârșitul secolului al III-lea – începutul secolului al V-lea). Sunt prezentate și descrise amănunțit obiectele de factură germanică identificate în situri din regiunea vizată, cu încadrarea cronologică aferentă și cu trimiteri bibliografice avizate. Autorul se ocupă, în special, de tipurile de fibule

care circulau în această perioadă, dar și de diverse pandantive, piepteni, arme, obiecte de podoabă și chiar ceramică aparținând, în cea mai mare parte, culturii Cernjahov. În 18 planșe sunt reprezentate sute de obiecte descrise în cele șapte anexe de la finalul articolului, în cea mai mare parte descoperite la Kertch, Chersones, Tanaïs, Sovhoz, Lučistoe sau Družnoe. Informațiile provenite din analiza acestor materiale sunt confruntate cu izvoarele literare referitoare la populația din zonă în perioada studiată. Rezultă întrebări veridice și cu interes sporit, la care însuși autorul încearcă să ofere răspunsuri adecvate: când au putut accede goții în această zonă? – nu cumva au deținut controlul parțial al noilor teritorii? – cum se poate explica prezența unui regat got alături de hunii care s-au stabilit în regatul Bosporan la sfârșitul secolului al IV-lea și începutul celui de-al V-lea? – cum se poate justifica un habitat „multinațional” în stepa dominată de huni?

Unele dintre răspunsurile găsite sunt de o importanță absolută. Vorbim, spre exemplu, de identificarea unor așa-zise așezări eterogene în mediul nomad, temporare inițial, devenite apoi permanente, de tip *zimnik*, în locații precum Tanais. Apoi, sunt prezentate trei componente germanice în Crimeea de sud-est: una de tip Cernjahov-Wielbark, alta scandinavă și a treia dunăreană, în ciuda faptului că nici o sursă literară nu vorbește despre prezența germanică în zonă înainte de secolul al VI-lea.

Al doilea material inclus în volumul de față constituie o parte dintr-o monografie colectivă, publicată de autor împreună cu Marc Shchukin și Oleg Sharov, *Des Goths aux Huns : Le Nord de la mer Noir au Bas-Empire et à l'époque des Grandes Migrations*, Oxford (BAR-S 1535), 2006. Cercetarea *L'époque hunnique au Nord de la mer Noir* a reprezentat lucrarea prezentată de M. Kazanski pentru obținerea titlului de doctor habilitat la Universitatea Paris I-Sorbona. Este un studiu foarte complex, cu o componentă descriptiv-istorică importantă în introducere, urmată de partea consistentă bazată pe analiza materialelor arheologice și reflecții de natură istorică izvorâte din concluziile trase de pe urma acestei cercetări de factură arheologică, îmbinată cu dovezile provenite din sursele scrise ale epocii.

După o scurtă punere în temă cu obiectivele principale propuse și după detalierea cronologiei utilizate pe parcursul cercetării, Michel Kazanski inițiază demersul său cu primele mențiuni ale hunilor în istoriografia antică. Proveniența lor asiatică nu pare a fi pusă la îndoială de foarte mulți, însă originea exactă este disputată încă de mediile științifice. Nici analizele lingvistice și nici cele demografice nu au fost în măsură să arate cu precizie dacă este vorba de o populație de origine altaică sau ugrică.

Migrația hunilor către Europa din Asia Centrală la sfârșitul secolului al III-lea a fost cauzată de modificări importante de natură politică, militară și cu puternice implicații demografice.

În privința ritualurilor de înmormântare, practica incinerăției este legată, indubitabil, de venirea în stepele Europei de Est a hunilor. Un consens de opinii întâlnim

în ceea ce privește data la care hunii pătrund în Europa: în a doua parte a secolului al IV-lea. Ammianus Marcellinus este izvorul istoric cel mai credibil și complet în ceea ce privește invazia hunilor, cu toate că numeroase pasaje sunt subiective sau chiar eronate. Cu toate acestea, multe alte surse târzii s-au inspirat din opera lui Marcellinus.

Astfel, la sfârșitul secolului al IV-lea și începutul celui următor, hunii reprezentau o populație în plină migrație, care practica prima din cele trei forme de nomadism, cea mai primitivă, bazată pe deplasarea în devălmășie a populației, războinicilor și animalelor care îi însoțeau (celelalte două modalități de nomadism sunt mai organizate, iar arheologii pot urmări, mai ales în cazul ultimei, evoluția și modificările din cultura și civilizația respectivului popor).

Se fac referiri, în această primă parte, la structura de conducere a hoardelor și apoi a confederației hunice, se consemnează evoluția atât militară, dar și ca organizare internă a hunilor, până la descrierea amănunțită a curții cu adevărat regale a lui Attila, din câmpia panonică, pe baza spuselor lui Priscus. De altfel, acest excurs istoric este realizat, în cea mai mare parte, pe baza izvoarelor literare, și aici am numi, după Ammianus Marcellinus (330–395), pe Eunapius (347–?), Ieronimus (cca. 347 – 30 septembrie 420), Philostorgius (368–439), Olympiodorus (380–425), Sozomenos (400–450?), Priscus (secolul al V-lea), Zosimus (490–510–?), Procopius din Caesarea (500–565), Agathias (536–582/594), Menander Protector (secolul al VI-lea), Iordanes (mijlocul secolului al VI-lea), Teophylact Simocatta (prima parte a secolului al VII-lea.), Paul Diaconul (720–799), Teophanes Confessor (758/760–817/818).

Urmează un subcapitol, *La civilisation de la steppe*, în care predomină utilizarea descoperirilor arheologice. Fie că este vorba de obiectele identificate în teritoriile ocupate de huni sau de practicile funerare constatate pe baza săpăturilor arheologice sau inventarul descoperit în mormintele cercetate, autorul reușește să clarifice câteva necunoscute înregistrate în istoriografie, în ceea ce privește ritualurile funerare, interferențele culturale cu alte civilizații contemporane, delimitarea unor zone de influență hunică, tipurile de costumație, masculină și feminină, caracteristicile artistice ale culturii materiale.

Următoarele două subcapitole, *Le Goths sous la domination hunnique. La phase finale de la civilisation de Cernjahov* și *Après Cernjahov* sunt consacrate discuțiilor legate de finalul culturii Cernjahov, amplasat undeva în jurul anului 400 și, apoi, civilizației care a înlocuit-o. Pe baza materialului arheologic, amănunțit descris de autor în anexele de final și prezentate în planșe, se fac mai multe trimiteri la siturile care sunt reprezentative pentru cultura Cernjahov, cu diversele sale aspecte regionale și cronologice. De asemenea, se insistă pe unele morminte cu inventar bogat identificate pe teritoriile Ucrainei, României sau Basarabiei.

Beneficiind de o cantitate impresionantă de informații de ordin arheologic, în următoarele subcapitole se face referire la raporturile hunilor cu diferitele populații cu care au intrat în contact sau pe care le-au inclus în

structura incipient-statală creată, respectiv slavii-veneți, alanii de pe Nipru sau populațiile din Caucazul de Nord.

Un foarte important rol îl joacă în acest studiu amplu și complex descoperirile materialelor arheologice caracteristice epocii hunice din așezări de referință precum Tanais, Bosporul cimerian, Chersonesul tauric și alte așezări din Crimeea de sud-est.

În încheierea prezentării epocii hunice de la nordul Mării Negre sunt prezentate consecințele apariției populației venite din Asia Centrală asupra popoarelor Europei, contemporane sau celor care au rezultat, cu referiri speciale la interferențele de la nivelul culturii materiale, dar și în privința obiceiurilor funerare, al organizării administrativ-politice, militare etc. Bibliografia folosită de autor stă mărturie a seriozității cu care a dat acestei cercetări consistența și cantitatea de informații necesară pentru o lucrare de anvergură.

Al treilea studiu redat în volumul de față este *Les relations de la Crimée avec l'Europe centrale et occidentale durant les Ve-VIe siècles*, apărut în *Bulletin de Liaison de l'Association Française d'Archéologie Mérovingienne*, 22, 1998, p. 78-95.

Sunt analizate materialele arheologice descoperite în situri de la Dunărea mijlocie cu caracteristici asemănătoare civilizației culturii Cernjahov din Ucraina și de la Dunărea de Jos, dar și populației alano-sarmatice desfășurate pe teritoriul de astăzi al Ucrainei.

Se constată că în prima parte a secolului al V-lea, Crimeea și regiunea Dunării făceau parte din aceeași zonă culturală, formând așa-zisa civilizație „princiară” a aristocrației barbare, caracterizată prin elemente de origini diverse: germanice orientale, alano-sarmate, greco-sarmate.

De la mijlocul secolului al V-lea influențele germanice orientale, venite din zona Dunării, din Balcani și din Italia se manifestă în civilizația populației barbare din Crimeea, proces care continuă și în deceniile următoare, până în secolul al VI-lea inclusiv.

A doua parte a volumului de față înglobează textele a două comunicări susținute în cadrul *Center for Interdisciplinarity Research on Social Stress*, din San Marino, în 2002, respectiv 2003. Prima dintre acestea, *Les traces archéologiques de la migration des Vandales et de leurs alliés suèves : état des recherches*, redă dificultatea cu care se pot scoate în evidență particularitățile culturale ale diverselor populații eterogene și aflate în permanentă mișcare. Cazurile vandalilor, suevilor sau alanilor din secolul al V-lea sunt relevante în acest sens. M. Kazanski face o aproximare a teritoriilor

unde sunt consemnați arheologic vandalii și suevii în jurul anului 400, pe teritoriul Ungariei orientale, a Slovaciei meridionale, a Moraviei și a Austriei de nord-est. Pe baza inventarelor arheologice descoperite se prezintă stadiul actual de cunoaștere a caracteristicilor acestor popoare la începutul secolului al V-lea.

În cea de-a doua comunicare, *Les burgondes et l'apport ponto-danubien de l'époque hunnique*, apare comentată, pentru început, teza cu privire la influențele asiatice asupra burgunzilor, cu susținătorii și adversarii săi. Pe baza elementelor materiale și a practicilor rituale, autorul încearcă rediscutarea problemei. Este combătută ipoteza preluării de către burgunzi de la huni a deformării artificiale a craniului. Pe baza informațiilor de ordin arheologic, se face o prezentare a popoarelor care practicau acest obicei. Astfel, se concluzionează că deformarea craniană a fost difuzată în Europa orientală de sarmați și alanii înainte de apariția hunilor în aceste zone. Se creează, și prin apariția hunilor, mai târziu, o adevărată modă în regiunea Dunării de Jos și în zona Mării Negre. Această practică în rândul burgunzilor se explică prin influența ponto-danubiană, care se regăsește după 450 și în Gallia, în afara Burgundiei. Și în ceea ce privește moda vestimentară, sunt evidente caracteristici ale germanicilor orientali, la fel cum se întâmplă cu unele fibule, cu origini în zona pontică și danubiană. Sunt prezentate, în plus, numeroase alte materiale arheologice care sunt argumente suplimentare pentru dovedirea prezenței elementelor din Europa orientală și centrală, care au intrat în Occident, inclusiv în Burgundia, ca urmare a presiunii hunilor asupra populațiilor germanice, dar nu sunt caracteristice doar hunilor, așa cum se afirma.

În concluzie, volumul de față înglobează o cantitate impresionantă de informații extrem de utile cercetătorilor epocii migrațiilor, cu preocupări atât pentru populațiile aflate în migrațiune, cât și pentru autohtoni sau Imperiul Roman de Apus sau de Răsărit. Prin lucrările selectate, s-a dorit surprinderea consecințelor de moment sau posterioare, pentru cei din zonă sau din alte colțuri ale Europei, a contactelor dintre populațiile autohtone din zona istro-pontică cu diferiți alogeni sau migratori. Cu toate că se poate constata o destul de importantă distonanță de formă a volumului (de exemplu nu s-a procedat la o uniformizare a sistemului de note, apoi am mai identificat unele erori de gramatică a limbii franceze), totuși, unitatea de conținut este destul de evidentă, iar instrumentul de lucru este cu atât mai valoros.

DAN APARASCHIVEI